

Пам'ять про нацистську окупацію та формування образу Харкова в радянському суспільстві (1943–1953 рр.)

Ірина Склокіна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: rebrova.irynd@gmail.com

Дослідження радянської пам'яті про Другу світову війну, зокрема про нацистську окупацію, має велике значення для розуміння як повоєнної

офіційної політики у сферах ідеології та культури в широкому сенсі, так і формування ідентичностей, в т. ч. локальних, у рамках «радянського народу». Наявні дослідження стосуються в основному офіційної радянської політики пам'яті, насамперед її найвищого рівня; вкрай мало уваги приділено локальному різноманіттю та контекстам, які часто мали більше значення для формування ідентичностей місцевих мешканців, а також певним чином вписувалися у загальну оповідь про війну. Цю тезу певною мірою підтверджують розвідки щодо втілення повоєнної політики пам'яті у таких містах, як Сталінград і Калінінград, сконцентровані, передусім, на тому, як ці міста були інтегровані до картини війни, а не на тому, як формувалися локальні ідентичності самих мешканців цих міст. У цій доповіді ми ставимо за мету окреслити, як загальне бачення війни сталінських часів (від звільнення міста в 1943 р. до 1953–1954 рр.) втілювалося в політиці пам'яті щодо окупації Харкова, а також те, який вплив мав досвід війни на формування образу міста Харкова в уявленнях його мешканців і радянського суспільства загалом. Наші міркування базуються на історичних та публіцистичних текстах, що віддзеркалюють воєнний досвід Харкова, текстах передач місцевої радіостанції повоєнного часу, матеріалах преси, зокрема тих, що стосуються святкування річниць визволення області від окупації.

Харків був невід'ємною частиною узагальненого опису подій Другої світової війни у його радянському викладі, на відміну від історії менших міст і населених пунктів. Звільнення першого великого міста радянської України у серпні 1943 р. було широко представлене як подія високої ваги, а стандартним (і навіть обов'язковим) для її висвітлення було цитування наказу Сталіна, де зазначалося, що звільнено «другу столицю» України, «наш рідний Харків». Це стандартне сталінське окреслення міста як «другої столиці» не тільки символічно відсилало до неминучості звільнення також і «першої» столиці – Києва, але і ще раз стверджувало столичні претензії як одну з основ локальної ідентичності Харкова. Вельми розповсюджений штамп «друга столиця» аж ніяк не був витвором самих мешканців, а походив «згори», але широко використовувалося протягом усього повоєнного періоду. (Ризикнемо зауважити, що сьогоdnішній штамп «перша столиця» є не більше, аніж реплікою до улюбленого сталінського виразу).

Поряд зі «столичним» шармом, поети-харків'яни фронтового покоління витворили також паралельний і додатковий ідеалізований образ Харкова як «рідного», «свого», невеликого локального простору, майже «домашнього», «маленького» міста дитинства, де всі мешканці знають один одного, як члени родини. Цей образ протиставлявся європейським столицям, побаченим цими солдатами, які описуються як «чужі», «величні», «пихаті», хоча і «красиві». Така риторична стратегія відображала і намагалася долати певний комплекс провінціалізму, досі характерний для міста.

Творення образу Харкова передбачало не тільки певну винятковість, але й відповідність образів «типового радянського міста». Створення цього образу стикалося зі значною перешкодою – наявністю досить багатой дорадянської історії та спадщини. На відміну від населених пунктів, що набули міського характеру виключно внаслідок модернізаційних заходів радянської влади, Харків як місто був сформований та символічно описаний ще в дорадянський час. Поряд із вибіркоким використанням окремих

«прогресивних» осіб та подій в офіційному історичному наративі, потужною за сталінських часів була також тенденція заперечення дорадянської спадщини міста. У численних (особливо художніх) творах, присвячених Харкову, саме окупація та бойові дії, що спричинили суттєві руйнування міста, використовувалися для символічного «знищення» дорадянської спадщини, заперечення її ваги. Численні тексти прямо наголошували, що вся харківська минувшина є мізерією порівняно із героїчними діяннями часів війни і повоєнної відбудови, і саме це нав'язливе заперечення відображало, певно, внутрішню потребу «перекрити» дорадянське минуле. Місто після окупації зображувалося як «пустир», «пустка», «руїна»; інтерес до історії міста в цьому контексті був знижувально-іронічним.

Деякі елементи досвіду окупації певний час після війни продовжували залишатися в публічному просторі, хоча і змінювали суттєвим чином усталений образ Харкова. Наприклад, символ міста – завод ХТЗ – зазнав суттєвої трансформації в описах «трагедії на тракторному заводі», як евримістично називалося масове знищення єврейського населення; описи ХТЗ стають не тільки оспівуванням трудової слави, але і включають образ надзвичайної трагедії. Інша характерна ознака міста – наявність значної групи інтелігенції, яка перебувала під окупацією та змушена була вести напівжебрацький спосіб життя, суттєво підважувала монолітний образ «радянського інтелігента». У зазначений період ці образи поступово зникають – не тільки через їхню ідеологічну незручність, а й через намагання сформувати образ єдиного, недиференційованого досвіду часів війни для всіх мешканців (що узгоджувалося з пізньосталінською культурною політикою створення обмеженого кола культурних продуктів, що мали споживатися якомога більш масовими аудиторіями).

Жилищно-хозяйственная архитектура и строительство срубного населения Донецкого региона

Ольга Смирнова

Донецкий национальный университет

E-mail: smirnovaom@rambler.ru
